Novitates Theriologicae, Pars 17: 129–137 (2025)
doi: http://doi.org/10.53452/nt1722

Вільні та здичавілі пси Карадагу та Коктебелю (Крим)

Дмитро Михаленок

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: dmikh@ukr.net; orcid: 0009-0006-4994-360X

Mikhalenok, D. Free-range and feral dogs of Karadag and Koktebel (Crimea). — The presence of peculiar 'resort' packs of free dogs in Koktebel in the early decades of the 20th century is considered. On the example of the special attitude to dogs of the outstanding poet and artist Maximilian Voloshin, the possibilities of mutually understandable coexistence are shown. This example may attract attention in the context of the contemporary issue of the Symbiocene, which is opposed to the Anthropocene and implies the coexistence of humans and wildlife. The presence of separate, permanently resident packs of feral dogs in Karadag, in its vicinity and in the Mountainous Crimea, which negatively affect natural complexes by creating spontaneous fauna, has been noted. A specific seasonal type of 'free-ranging resort dogs' (FRDs) characteristic of seaside settlements is identified. When studying the impact of spontaneous fauna on the environment, it is advisable to take into account the development of adaptations to the environment. This fully applies to packs of feral dogs that actively 'conquer' nature. Together with genetically impoverished breeds of dogs, wild dogs form a single entity, the species *Canis familiaris*, and the process of adaptation may contribute to its conservation.

Вступ

Узагальнення розробок закордонних вчених щодо різноманіття позначень станів псів поза людськими оселями й садибами провів і адаптував для застосування в Україні І. Загороднюк. На основі узагальнень він виділив три групи: свійських на вільному вигулі (СВВ), безгосподарних, бродяжних на вільному вигулі (БВВ) та здичавілих, або власне диких псів (ЗДП) [Загороднюк 2025]. У цій статті пси, з умовними назвами вільні та здичавілі, підпадають під цю класифікацію, якої ми надалі, при віднесенні псів до тієї чи іншої групи, будемо дотримуватися. У кримській природі зустрічаються всі три групи псів.

Для приморської курортної смуги всього Криму характерне поєднання соціалізації з людьми свійських псів вільного вигулу (СВВ) з подальшим формуванням з окремих особин диких зграй. Для псів характерна належність до окремої території (села, двору, будинку, курортних комплексів, набережної, пляжу, численних у літній сезон торгівельних об'єктів і атракціонів тощо).

При цьому, на відміну від холодного сезону, коли бурливе літнє життя завмирає, для курортного (теплого) сезону у псів з'являються дуже широкі

можливості для соціалізації з людьми, кількість яких збільшується у десятки разів (за часів СРСР до 10 млн приїжджих відпочивало у приморській смузі Криму). Зважаючи на цю обставину, ми виділили різновид групи СВВ у якості переважно сезонної, курортної, характерної для кожного курортного селища, містечка/міста — курортні на вільному вигулі пси (КВВ).

Зграї здичавілих псів (ЗДП) живуть у лісах Гірського Криму, на яйлах, на заповідних територіях (зокрема на Карадазі). Вони уникають контактів з людиною, ігнорують її, або поводяться агресивно до неї. Живлячись дикими тваринами та облаштовуючи лігва, здичавілі пси порушують природні екологічні зв'язки, однак вивчення степені такого впливу не входить у коло інтересів науковців. Часом констатується лише факт присутності великих зграй здичавілих псів (на Карадазі), які у змозі загнати зайця, лисицю гірсько-кримську, свиню дику, навіть дорослу сарну європейську [Кукушкин 2012].

Реальна, досить значна присутність у природі здичавілих псів, які формують спонтанну, тимчасову метафауну природних комплексів [Загороднюк & Харчук 2022], викликає особливий інтерес до вивчення екології та поведінки диких псів. Тимчасова метафауна із часом буде набувати значного розвитку, бо вона не усунена і формується шляхом постійного підживлення з боку людини. В окремих, сприятливих для проживання місцях, така фауна перетворюється на стійку популяційну систему здичавілих псів, як, наприклад, це відмічено для Голосіївського лісу у Києві [Загороднюк 2025].

Мета роботи — викладення відомостей про присутність вільних та здичавілих псів на різних територіях Криму, а також привернення уваги до проблематики симбіоцену [Albrecht 2016], який протиставляється антропоцену і передбачає налагодження зв'язків між людиною і живою природою.

Матеріал і методика

Автор, проводячи польові біогеохімічні дослідження на приморській смузі Гірського Криму, мимохідь зібрав та узагальнив відомості про присутність вільних і здичавілих псів у передгірських околицях Ялти, на Карабі-Яйлі, у селищах Курортне та Коктебель, які межують з Карадазьким заповідником і в самому заповіднику.

Застосування історичного методу досліджень дозволило стисло виділити відомий літературний факт присутності своєрідних, наділених неабиякою кмітливістю зграй вільних псів у Коктебелі, у будинку видатного поета та художника Максиміліана Волошина (1877–1932). Маємо досить повчальний приклад порозумілих стосунків між людиною і псами.

Дім поета у Коктебелі

Цікаві відомості щодо теми нашої статті збереглися завдяки особистості Максиміліана Волошина. Дім поета був відкритий не тільки для людей, але й

для псів. Ставлення до них з боку поета було своєрідне. Він псів не те щоб любив, а поводився з ними по-своєму. Він ніколи не гладив пса, бо це було так само відповідально, як погладити людину, а особливо незнайому. Поет міг вести бесіду із псами так само як і з людиною, бо для нього пес був людиною, а поет при цьому був більше, ніж людина. І пес слухався його (за спогадами Цвєтаєвої [Цветаева 1994: 198]).

Одного разу, коли поет на велосипеді перебував у горах, на нього напала зграя великих псів, які сторожили овець. Сталося так, що поруч не було ні чабанів, ні овець. Поет навіть не думав воювати із псами, а поговорив з ними: відвів самого лютого пса у бік і пояснив йому, що велосипед зовсім не смачний і також непорядно нападати на одиноку та неозброєну людину. Нагадав псові, що вони повинні стерегти овець, а не нападати, як вовки, на людей. Потім попрохав дозволу потиснути благородну псячу лапу і подякував за співчуття, «яке, поки що, ватажок виявив тільки гарчанням» [ibid].

Підкреслимо, що окремі та доступні зручні місця біля Дому поета, можливість отримати від мешканців Дому якусь їжу приваблювали десятки вільних коктебельських псів. У літній сезон їм було зручно у даному місці влаштувати тимчасове базування. Звісно, таких місць було більше.

Відомо [Цветаева 1994: 201], що під зиму 1914 р. до маєтку засновника курортного Коктебелю Едуарда Юнге (його нащадки на зиму не облишали Коктебель), перейшли залишки псів з Дому поета. Причина досить проста: трапилось так, що поет залишився один і про псів дуже не переймався, бо зосереджувався на власній творчості.

Дружина поета Марія Степанівна Волошина згадувала, що на Новий рік, як і в інші дні, біля Дому поета було багато «приблудних» псів. У день свята вона готувала для них спеціальний жирний суп. Поет по кілька разів запитував у дружини: «Чи псам буде Новий рік?», «Чи отримають вони почастунок?» [Волошина 2003: 120]. Дружина поета ставилася до псів зі звичною для переважної більшості людей любов'ю: могла погладити та притулитися до них (рис. 1).

Рис. 1. Подружжя Волошиних біля своїх псів. Кінець 1920-х рр., за: [Волошина 2003: вклейка між сс. 161 і 162].

Слід зауважити, що йдеться про курортний Коктебель, у якому на той час нараховувалося з десяток дач творчої інтелігенції. На зиму, як правило, люди виїжджали до місць свого постійного проживання, залишалися одиниці. У цій ситуації окремі пси вперто продовжували шукати для себе зимового притулку і часом знаходили його.

Вже у лютому–березні 1931 р. у Криму, зокрема в Коктебелі, люди зіткнулися з фактом браку харчів. У листі з Коктебелю від 14.04.1931 р. до московського знайомого, філолога С. М. Дуриліна, Максиміліан Волошин писав: «Харчуємося ми кепсько — посилками. Нас не забувають… Проте все відносно — на свята [Пасха, 12.04] до нас завітав несподіваний гість: пес Мамет із Султанівки [с. Підгірне, бл. 6 км від Коктебелю]. Ми йому завжди раді. Та ось він провів у нас три дні, і ми вже помишляємо, як відмовити йому від дому — немає чим його годувати — хліба так замало, що на його здоровий апетит не вистачає — це вже об'єктивна ознака зубожіння та занепаду» [Волошин 2013: 293) (перекл. автора).

Разом із дружиною поет переживав важкі часи у курортному Коктебелі, в якому взимку майже не було людей. Творчість спадала, а напівголодне існування ще більше поглиблювало творчу кризу. Виникло відчуття, що він «перебуває не в улюбленому Коктебелі, а в дуже глухому та далекому засланні» [Там само]. І навіть у пригніченому стані подружжя ділилося чи не останнім куском хліба зі своїм давнім знайомим — псом Маметом.

Величезна кількість вільних псів, які в теплий сезон знаходили притулок у курортному Коктебелі (дачі Волошина, Юнге та деяких інших власників), з приходом холодів стикалася з відсутністю їжі й неможливістю базування на більшості дач. Одиниці ще могли знайти якийсь притулок та їжу (особливо у Домі поета, коли той не пустував), а переважна більшість змушена була шукати місця базування та полювання на диких тварин у природі, а часом і на овець. Влітку вони могли знову повертатися до Коктебеля. На той час у Коктебелі формувались зграї КВВ, із тимчасовим проживанням у дикій природі, зокрема й на Карадазі. Безумовно, певна частина псів формувала зграї здичавілих псів (ЗДП), які залишались постійно проживати у дикій природі.

Подібний процес формування зграй КВВ + ЗДП відбувається і в наш час не тільки в Коктебелі, а й в інших населених пунктах приморської смуги.

Гірський Крим

У другій половині червня 1984 р., проводячи польові дослідження, автор здійснив підйом на Карабі-Яйлу зі сторони приморського селища Привітне. На плато раптово утворився туман і стало досить прохолодно. Блукаючи у пошуках потрібної стежки, він зіткнувся з великими сірого кольору псами, які охороняли, як пізніше з'ясувалося, табун коней і окремо стадо овець. Перебував на відстані 20–30 м від псів, які жодної уваги на автора не звернули. Людей поруч не було. Це була зустріч із представниками КВВ.

Зовсім інша ситуація сталася на Карабі-Яйлі на початку 1990-х рр. із моїм знайомим, який проводив на плато ботанічні дослідження. Слід зазначити, що він завжди для самозахисту брав на маршрути великий загострений тесак, але ніколи не використовував його для цієї цілі. Однак, зустрівшись зі зграєю диких псів (ЗДП), тесак врятував його від тяжких наслідків. На щастя, поблизу був старий, досить великий резервуар для води, на який він встиг залізти. Далі почав відбиватися від псів, які оточили його знизу. Після того, як вдалося вбити одного із них, решта накинулись на вбитого, розтерзали його і після того подалися геть.

Восени 2002 р. разом зі знайомим, ми поверталися по одній зі стежинок з висот Ай-Петрі до околиць Ялти на автомобільну трасу. Вечоріло, але до сутінків ще було досить часу. Довкола нас був сосновий ліс і окремі компактні будівлі приватних гаражів. Раптово побачили зграю псів, які миттєво відреагували злобливим гавкотінням і почали оточувати нас. З собою ми мали міцні похідні палиці, якими почали замахуватися та кричати на них. Це допомогло — пси відступили. Зграю можна оцінити як КВВ.

На подальших маршрутах 2002 р. приморськими схилами яйл, автор зіткнувся з одиноким, темного кольору бродяжним псом (БВВ). Зустріч відбулася на прикордонні між сосновим лісом, автомобільною трасою та населеним пунктом. Пес зосереджено обстежував землю навколо сосен, мабуть, у пошуках певної здобичі, можливо мишей. Уваги на автора не звернув.

Карадаг та його околиці

З близько 1990 р. у заповіднику, у теплий період, по спеціальній екологічній тропі проводять екскурсії з метою ознайомлення відвідувачів з природою Карадагу. Протяжність екскурсії від Коктебелю до біостанції, або у зворотному напрямку, складає 7–8 км. Часто такі екскурсії супроводжують вільні пси протягом всієї екскурсії, або існують варіанти тимчасового супроводу. Спеціально їжу пси не випрошують, але вдячні, коли її дають. Інколи, відразу на екскурсії, вони знаходять для себе господарів, разом з якими їдуть до місць, де ці господарі живуть. Можливо, остання обставина мотивує відповідну поведінку окремих псів.

Спеціальні дослідження з вивчення впливу на природне середовище ЗДП в заповіднику та в інших місцях Криму не проводилось. Тому важко сказати про тимчасовий чи постійний характер перебування зграй у заповіднику протягом років його існування. У присутності псів на заповідній території виходили з фактів їхнього нападу на сарн, дрібних свиней, зрідка зайців: кожного разу залишалися рештки недоїдків від розтерзаних тварин. Також у вечірні та нічні часи можна було чути характерний гавкіт, коли пси зграєю гнали, вибиваючи із сил свиню дику або сарну. Можна допустити, що зграї диких псів базувалися та відпочивали у заповіднику на певній відстані (2–3 км) від насе-

лених пунктів (Коктебель, Курортне), не виказуючи місця свого перебування. Останнє, скоріше всього, було на ділянках розповсюдження лісу.

Автору не відомо випадків, коли хтось бачив місця базувань диких псів у заповіднику — вони явно уникали будь-яких контактів з людиною. Опосередковано можна було судити про присутність диких псів у заповіднику також по наступному окремому випадку. Приблизно на початку 2000-х рр., восени у другій половині дня автор повертався з маршруту зі своєю собачкою Шурою. Приблизно на кілометровій відстані від нас, із району глибокого, залісеного яру, що починається від джерела Гяур-Чешме (приблизно 2,5 км від перших житлових будинків), почувся особливий, «дикий», стриманий попереджувальний гавкіт диких псів, направлений на мою собачку, яка на гавкіт не відповіла і було видно, що вона перелякалася.

Приблизно у 2007–2008 рр. стало зрозуміло, що на території заповідника постійно/тимчасово проживає принаймні одна зграя диких псів. Орієнтовна кількість приблизно 5–7 особин. Рано навесні 2–3 пси періодично навідувались до смітника, що був розміщений поблизу житлових будинків (біостанція) і в кількох сотнях метрів від кордону із заповідником. Це були специфічні великі темного, або брудно-сірого окрасу пси, один (?) був зі стоячими вухами. На людей вони не реагували, їх цікавила їжа зі смітника. Зовнішній вигляд викликав острах.

Протягом літнього сезону 2018 р. дикі пси темного, чорного кольору базувалися на прикордонні між заповідником та селищем Курортним, у районі автомобільної дороги, що проходить у нижній частині невеличкої улоговини, розміщеної на південний захід від гори Зуб, поблизу очисних споруд, на відстані до 300 м від моря та 150–200 м від житлових будинків (рис. 2).

Місце для базування, з огляду на зручність і безпеку, було обране ідеальне. Поруч два великі постійно переповнені контейнери для сміття, поставлені просто на узбіччі дороги, поблизу розміщувався і третій контейнер.

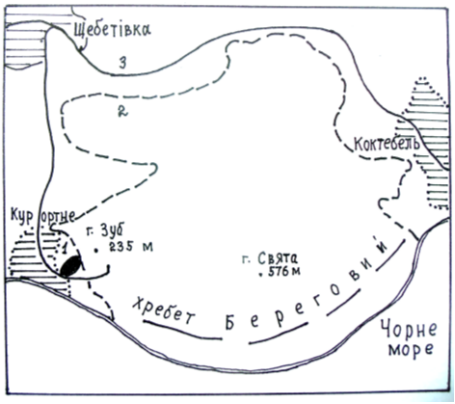

Рис. 2. Схема Карадазького заповідника із позначенням місця базування здичавілих псів: 1 — місце базування; 2 — суходільний кордон заповідника; 3 — автомобільна дорога.

Від денної спеки пси рятувалися у заростях очерету та компактних чагарниках, або ховалися у величезних залізобетонних колекторних трубах, поскладених у невеличкій лощині при дорозі. Близько була і вода — маленька штучна водойма. У разі будь-якої загрози пси миттєво могли відійти у безпечні місця на території заповідника.

На людину не реагували, навіть коли вона була на відстані до 5 м від псів, що лежали біля труб. Бажання ближче підійти не було. Все ж цікавість взяла своє, й одного літнього дня автор підійшов близько до одного з псів, який перебував біля густих чагарників. Миттєво з чагарників вийшло ще кілька псів, а на відстані 2–3 м позаду них з'явився ще один, «старий», поважний і похмурий пес, можливо ватажок. Пси не гарчали, не гавкали, але дали зрозуміти, що краще полишити їх. Таким чином було виявлено їхнє лігво.

Ще одна цікава деталь. На автомобільну дорогу вільно виходили поодинокі темні пухнаті, кругленькі цуценята й інколи могли йти за людиною. Навіть можна було взяти цуценя до рук і якоїсь реакції з боку дорослих псів не було, та й самих псів у цей час не було видно.

Здичавілі пси реагували на свійських псів, яких регулярно вигулювали їх господарі вздовж автомобільної траси. Вони стримано і потужно гавкотіли на свійських псів (часом їх було 4–5), коли ті проходили по дорозі поблизу місця їх базування. Потім, при наближенні свійських псів до житлових будинків, здичавілі пси замовкали й починалося заливисте гавкотіння тих свійських псів, що мешкали при житлових будинках. Кожне угруповання охороняло власну територію.

Таким чином нами була виявлена зграя ЗДП, яка, залишивши постійне базування у дикій природі, обрала дану територію для тимчасового (літнього) проживання заради доступної та рясної їжі зі смітників.

Протягом 2010-х рр. з урахуванням заходження свиней диких із сусідніх територій, в окремі сезони у Карадазькому заповіднику одночасно могло бути до пів сотні цих тварин. У результаті рийної діяльності свиней страждає не тільки рослинність, а й окремі рідкі тварини — землянка палласова і полоз леопардовий. Однак питання про регуляцію численності цього виду пропонується вирішити після всебічного вивчення впливу свиней на стан екологічних систем [Кукушкин 2012]. Одночасно було би доцільно вивчити вплив на хижацьку діяльність і з боку здичавілих псів.

При вивченні динаміки численності окремих видів тварин показано, що в умовах коливання численності сарни європейської та лисиці кримсько-гірської відмічаються ознаки поєднання, коли можна припустити певну роль лисиці у регулюванні сарни в Карадазькому заповіднику. Також відмічено, що за відсутності вовка, ворогами сарни є безпритульні пси [Ярыш 2014; Ярыш *et al*. 2014]. Тут можна припустити, що аналогічні ознаки поєднання можуть існувати між збільшенням численності сарн, свиней та можливими регуляторами цього процесу — здичавілими псами.

Післямова

Спонтанна фауна здичавілих псів у тому чи іншому вигляді існувала і в минулому, але у значно менших обсягах і на неї не звертали належної уваги. Сучасна ситуація зі здичавілими псами у Криму досить тривожна: відомі випадки, коли пси заганяють сарн навіть до населених пунктів, де останніх рятують люди. Загалом для всього Криму, а особливо для заповідних територій, характерне зростання кількості стійких угруповань здичавілих псів (ЗДП), ігнорування їхньої присутності далі продовжуватись не може і потребує всебічного вивчення.

При проведенні досліджень доцільно врахувати два аспекти еволюції: адаптацію та адаптування. Перший до певної міри пасивний, другий активний [Парамонов 2015: 189]. Адаптування, тобто пристосування природи до своїх цілей характерне не тільки для людини, але й для тварин. У нашому випадку зграї ЗДП шляхом створення лігв, сховищ, місць постійних і тимчасових базувань, використання природних територій для полювання за дикими тваринами, якраз і використовують природу для власних цілей. Разом з генетично збідненими селекціонованими породами псів, зграї ЗДП являють один вид *Canis familiaris*, виживання якого, можливо, перебуває у площині адаптування дикої природи для власних цілей. До того ж цей процес здійснюється за сприяння людини, від якої залежать масштаби такого адаптування.

Подяки

Автор щиро вдячний І. В. Загороднюку за поштовх і всебічне сприяння у підготовці рукопису та його редагування, цінні поради та критичні зауваження.

Література

Волошин, М. А. 2013. [Письмо] С. Н. Дурылину 14 апреля [1931]. *В кн.*: А. В. Лавров (сост. и ред.). *Волошин Максимилиан Александрович. Собрание сочинений. Т. 13, кн. 2. Письма 1929-1932.* Азбуковник, Москва, 292–294.

Волошина, М. С. 2003. *О Максе, о Коктебеле, о себе: Воспоминания. Письма.* В. П. Купченко (сост.). Издательский дом Коктебель, Феодосия, 1–368.

Загороднюк, І., С. Харчук 2022. Спонтанна фауна: поняття та критерії її окреслення (на прикладі теріофауни України). *Novitates Theriologicue*, **13**: 5–19. CrossRef

Загороднюк, І. 2025. Дикі пси (Canis familiaris) Голосіївського лісу. *Novitates Theriologicae*, **17**: 107–118. CrossRef

Кукушкин, О. В. 2012. Млекопитающие, или звери. *В кн.:* А. Л. Морозова (ред.). *Карадаг заповедный: научно-популярные очерки. 2-е изд.* Н. Оріанда, Симферополь, 142–150.

Парамонов, С. Я. 2016. Хемогенез — новая теория эволюции. *В кн.:* А. І. Шаповал. *Документи С. Я. Парамонова у фондах Національної бібліотеки України імені В І. Вернадського: джерелознавче дослідження: науковий каталог.* Друкарня НБВУ, Київ, 161–227.

Цветаева, М. И. 1994. Живое о живом. *В кн.:* А. Саакянц, Л. Мнухина (сост.). *Марина Цветаева. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 4. Воспоминания о современниках. Дневниковая проза.* Эллис Лак, Москва, 159–220.

Ярыш, В. Л. 2014. Охотничье-промысловые виды в Карадагском природном заповеднике НАН Украины. В *кн.*: *Млекопитающие Северной Евразии: жизнь в северных широтах.* Материалы международной конференции. Сургут, 223-224.

Ярыш, В. Л., Н. В. Антонец, А. К. Балалаев, С. П. Иванов. 2014. Динамика численности косули европейской, зайца русака, и хищничество горно-крымской лисицы в Карадагском природном заповеднике. *Экосистемы, их оптимизация и охрана*, **11**: 131–137.

Albrecht, G. A. 2016. Exiting the anthropocene and entering the symbiocene. *Minding Nature*, **9** (2): 14–16.

Резюме

Михаленок, Д. Вільні та здичавілі пси Карадагу та Коктебелю (Крим). — Розглянуто присутність курортних зграй вільних псів у Коктебелі у перші десятиріччя XX ст. На прикладі особливого ставлення до псів видатного поета та художника Максиміліана Волошина, показані можливості взаємопорозумілого співіснування. Цей приклад може привернути увагу у контексті сучасної проблематики симбіоцену, який протиставляється антропоцену і передбачає співіснування людини та живої природи. Відмічена присутність на Карадазі, в його околицях та у Гірському Криму, окремих зграй здичавілих псів, які постійно проживають там і негативно впливають на природні комплекси, створюючи спонтанну фауну. Виділено специфічний сезонний різновид «курортних псів на вільному вигулі» (КВВ), характерний для приморських поселень. При дослідженнях впливу спонтанної фауни на середовище доцільно врахувати розвиток адаптацій до освоєння середовища. Це повною мірою стосується зграй здичавілих псів, які активно «підкоряють» природу. Разом із генетично збідненими селекціонованими породами дикі пси складають одне ціле — вид *Canis familiaris,* і процес адаптування, можливо, сприяє його збереженню.